

۲۴۹۲۱۹۶

نقد روانکاوی نمایش نامه‌های غلامحسین ساعدی

تأملی نقادانه بر نمایش نامه‌های غلامحسین ساعدی
با تأکید بر نظریات روان‌شناسان

دکتر نسیم گبانچی

www.ketab.ir

سبزان

مرشنامه	:	گبانچی، نسرین، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	:	نقد روانکاوی نمایش نامه‌های غلامحسین ساعدی : تأملی نقادانه بر نمایش نامه‌های غلامحسین ساعدی با تأکید بر نظریات روان‌شناسان / نسرین گبانچی.
مشخصات نشر	:	تهران: سبزان، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	:	۱۸۴ ص..
شابک	:	978-600-117-762-0
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیا
عنوان دیگر	:	تأملی نقادانه بر نمایش نامه‌های غلامحسین ساعدی با تأکید بر نظریات روان‌شناسان.
موضوع	:	ساعدی، غلامحسین، ۱۳۱۴ - ۱۳۶۴ - نقد و تفسیر
موضوع	:	Saidi, Ghulam Husayn - Criticism and interpretation
موضوع	:	نمایش نامه فارسی - قرن ۱۴ - تاریخ و نقد
	:	Persian drama - 20th century - History and Criticism
	:	نمایش نامه‌نویسان ایرانی - قرن ۱۴ - نقد و تفسیر
	:	Dramatists, Iranian - 20th century - Criticism and interpretation
رده‌بندی کنگره	:	۸۰۸۴PJR
رده‌بندی دیویی	:	۳/۶۲۱۶۸
شماره کتابشناسی ملی	:	۹۶۵۵۵۱۲
اطلاعات رکورد کتابشناسی:	:	فیا

انتشارات سبزان

میدان فردوسی - خیابان موسوی (فرست) - ساختمان ۵۴ تلفن: ۸۸۳۱۹۵۵۸ - ۸۸۳۲۷۰۲۴

نقد روانکاوی نمایش نامه‌های غلامحسین ساعدی

تأملی نقادانه بر نمایش نامه‌های غلامحسین ساعدی با تأکید بر نظریات روان‌شناسان

• نویسنده: دکتر نسرین گبانچی

• ناشر: سبزان

• خدمات نشر: واحد فنی سبزان

۸۸۳۱۹۵۵۷ - ۸۸۳۴۸۹۹۱

• نوبت چاپ: اول ۱۴۰۳

• تیراژ: ۲۰ نسخه

• قیمت: ۲۴۰۰۰۰ تومان

• چاپ و صحافی: کامیاب

فروش اینترنتی از طریق سایت آی‌ای کتاب www.iiketab.com

ISBN: 978-600-117-762-0

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۱۷-۷۶۲-۰

فهرست مطالب

مقدمه	۹
فصل اول: درآمدی بر نقد روانکاوی	۱۳
الف- تعریف و شناسایی نقد روانکاوی	۱۳
ب- شیوه‌های نقد روانکاوی	۱۶
۱- روانکاوی نویسنده	۱۶
۲- روانکاوی شخصیت‌های ادبی و داستانی	۱۸
۳- روانکاوی مبتنی بر الگوی ساختار و واکنش خواننده	۱۹
فصل دوم: نظریه‌های روان‌شناسان	۲۱
۱-۲- روان‌شناسی فردی فروید	۲۱
۱- ضمیر ناخودآگاه فردی	۲۱
۲- ساختار شخصیت	۲۲
الف - نهاد: اصل لذت	۲۳
ب- من: اصل واقعیت	۲۳
پ - من برتر: توجه به اصول اخلاقی	۲۴
۳- اصل تضاد یا دو قطب مخالف	۲۴
۴- کارکرد رؤیا	۲۵
۵- جابه‌جایی و ادغام	۳۰
۶- فرافکنی	۳۱
۷- عقده‌ی اودیب	۳۱
۸- غریزه‌ی زندگی و غریزه‌ی مرگ	۳۲
۹- واکنش معکوس	۳۳
۲-۲- روانکاوی تحلیلی و جمعی یونگ	۳۴
۱- مفهوم ناخودآگاه شخصی و عقده‌های روانی	۳۵
۲- درون‌گرایی و برون‌گرایی	۳۶

۳۷	۳- کنش‌های روانی.....
۳۸	۴- اصل دوگانگی یا تضاد.....
۳۹	۵- ناخودآگاه جمعی.....
۴۰	۶- کهن‌الگوها و سرنمون‌ها.....
۴۱	الف - خویشتن.....
۴۳	ب- پیر دانا.....
۴۳	پ - سایه.....
۴۴	ت- آنیما و آنیموس.....
۴۵	ث- صورت مثالی ولادت مجدد (مرگ و تجدید حیات نمادین).....
۴۷	ج- رنگ‌ها.....
۴۷	۱- سرخ.....
۴۷	۲- سبز.....
۴۸	۳- آبی.....
۴۸	۴- سیاه.....
۴۸	۵- سفید.....
۴۹	۶- زرد.....
۴۹	چ- افعی.....
۵۰	ح- کهن‌الگوی زن (مادر).....
۵۰	۱- مادر نیک.....
۵۱	۲- مادر وحشتناک.....
۵۲	خ- کهن‌الگوی نقاب.....
۵۳	۷- خرافات بشری.....
۵۴	۸- اسطوره، نمادگرایی و دین.....
۵۵	الف - پیوند اسطوره و رؤیا.....
۵۶	ب- نماد و اسطوره.....
۵۷	پ- دین و اسطوره.....
۵۸	۲-۳- روان‌شناسی آدلر.....
۵۹	۱- عقده‌ی حقارت.....
۶۱	۲- اصل برتری‌جویی.....

۶۲	۳- اصل غایت و غرض خیالی
۶۳	۲-۴- روان‌شناسی شخص‌شناسی ماری
۶۳	۱- نیاز به خواری طلبی و رضا
۶۳	۲- نیاز به پیروزی
۶۴	۳- نیاز به مهرانگیزی و پیوندجویی
۶۴	۴- نیاز به پرخاش
۶۴	۵- نیاز به خودنمایی
۶۵	۶- نیاز به دوراندیشی و آسیب‌گریزی
۶۵	۷- نیاز به لذت حسی
۶۵	۸- نیاز به نظم
۶۶	۹- نیاز به سلطه‌جویی
۶۶	۲-۵- اصل روان‌شناسی گروهی مورنو
۶۷	۱- درام درمانی
۶۸	۲- اصل ایفای نقش
۷۰	یادداشت‌های فصل دوم
۷۳	فصل سوم: تحلیل و روانکاوی نمایش‌نامه‌های غلامحسین ساعدی
۷۳	۳-۱- پیش‌درآمدی بر تئاتر پوچی در جهان و ایران
۸۶	۳-۲- نمایش‌نامه‌های غلامحسین ساعدی
۸۶	۱- خلاصه‌ی نمایش‌نامه «آی بی‌کلاه، آی باکلاه» (۱۳۴۶)
۸۷	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «آی بی‌کلاه، آی با کلاه»
۹۲	۲- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «بهترین بابای دنیا» (۱۳۴۴)
۹۲	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «بهترین بابای دنیا»
۹۴	۳- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «پرواربندان» (۱۳۴۸)
۹۵	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «پرواربندان»
۹۹	۴- خلاصه و نقد و بررسی «مجموعه‌ی پنج نمایش‌نامه از انقلاب مشروطیت» (۱۳۴۵)
۱۰۰	الف- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «از پا نیفتاده‌ها»
۱۰۰	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «از پا نیفتاده‌ها»
۱۰۲	ب- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «گرگ‌ها»
۱۰۳	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «گرگ‌ها»

۱۰۳.....	پ- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «ننه انسی»
۱۰۴.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «ننه انسی»
۱۰۵.....	ت- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «خانه‌ها را خراب کنید»
۱۰۶.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «خانه‌ها را خراب کنید»
۱۰۷.....	ث- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «بام‌ها و زیر بام‌ها»
۱۰۷.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «بام‌ها و زیر بام‌ها»
۱۰۹.....	۵- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «جانشین» (۱۳۴۶)
۱۰۹.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «جانشین»
۱۱۵.....	۶- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «چشم در برابر چشم» (۱۳۵۰)
۱۱۶.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «چشم در برابر چشم»
۱۱۹.....	۷- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «چوب‌به‌دست‌های ورزیل»
۱۲۰.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «چوب‌به‌دست‌های ورزیل»
۱۲۸.....	۸- خلاصه و بررسی مجموعه نمایش‌نامه‌های «خانه روشنی و ۴ نمایش‌نامه دیگر» (۱۳۴۶)
۱۲۸.....	الف- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «دعوت»
۱۲۹.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «دعوت»
۱۳۳.....	ب- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «دست بالای دست»
۱۳۳.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «دست بالای دست»
۱۳۶.....	پ- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «خوشا به حال بردباران»
۱۳۶.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «خوشا به حال بردباران»
۱۳۷.....	ت- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «پیام زن دانا»
۱۳۷.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «پیام زن دانا»
۱۳۹.....	ث- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «خانه روشنی»
۱۴۰.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «خانه روشنی»
۱۴۳.....	۹- خلاصه و نقد و بررسی مجموعه نمایش‌نامه‌های «دیکته و زاویه» (۱۳۴۷)
۱۴۴.....	الف- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «دیکته»
۱۴۴.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «دیکته»
۱۴۶.....	ب- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «زاویه»
۱۴۷.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «زاویه»

۱۵۱.....	۱۰- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «رگ و ریشه‌ی دربدری»
۱۵۱.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «رگ و ریشه‌ی دربدری»
۱۵۳.....	۱۱- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «شبان فریبک»
۱۵۴.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «شبان فریبک»
۱۵۶.....	۱۲- خلاصه و بررسی مجموعه نمایش‌نامه‌های «عاقبت قلم‌فرسایی» (۱۳۵۴)
۱۵۷.....	الف- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «عاقبت قلم‌فرسایی یا تشنه‌ی انتقام»
۱۵۷.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «عاقبت قلم‌فرسایی یا تشنه‌ی انتقام»
۱۵۸.....	ب- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «این به آن در»
۱۵۸.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «این به آن در»
۱۵۹.....	۱۳- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «کاربا فک‌ها در سنگر» (۱۳۳۹)
۱۶۰.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «کار با فک‌ها در سنگر»
۱۶۲.....	۱۴- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «مار در معبد» (چاپ شده در سال ۱۳۷۲)
۱۶۳.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «مار در معبد»
۱۶۴.....	۱۵- خلاصه‌ی نمایش‌نامه‌ی «ماه غسل»
۱۶۵.....	نقد و بررسی نمایش‌نامه‌ی «ماه غسل»
۱۶۹.....	یادداشت‌های فصل سوم
۱۷۵.....	فهرست منابع
۱۸۳.....	نمایه

مقدمه

غلامحسین ساعدی در سال ۱۳۱۴، روز سه‌شنبه ۲۴ دی‌ماه در تبریز متولد شد. سال ۱۳۳۰ آغاز فعالیت سیاسی او بود. بعد از کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ دستگیر و چند ماهی زندانی شد. در سال ۱۳۳۴ به دانشکده‌ی پزشکی رفت. ساعدی با شروع به کار نویسندگی، لقب «گوهر مراد» را برای خود برگزید. سال‌های ۴۲ و ۴۳ پربارترین سال‌های کاریش بود. وی در سال ۱۳۴۳ با انتشار مجموعه داستان «عزاداران بیل» چهره‌ی آشنایی برای هم‌میهمان خود شد؛ هم‌چنین او بیگانه‌نمایش‌نامه‌نویس در چند دهه‌ی پی‌درپی بود. «در اوایل سال ۱۳۵۳ نیروی ساواک او را دستگیر کرد. بعد از رهایی از زندان، ساعدی شماره‌ی ۶ «الفبا» را در سال ۱۳۵۶ بیرون داد و در سال ۱۳۵۷ به دعوت «انجمن قلم» به آمریکا رفت.» (اغنی، ۱۳۷۸: ۵۶۲) در زمستان سال ۵۷ به ایران بازگشت و در بین سال‌های ۶۱ تا ۶۴ آثار نمایشی و داستانی بسیاری نوشت. ساعدی در دوم آذر ۱۳۶۴ در فرانسه درگذشت و در گورستان «پرلاشز» در کنار «صادق هدایت» به خاک سپرده شد.

غلامحسین ساعدی از بزرگ‌ترین نمایش‌نامه‌نویسان و نویسندگان ایران‌زمین بوده است که توانسته جایگاه خود را در میان مردم استوار سازد و عقاید و باورهای آنان را در آثارش منعکس کند؛ باورهایی که از روان جمعی و ناخودآگاهشان سرچشمه می‌گرفت و وی با تکیه بر این اندیشه‌ها توانست برخی از روان‌پرسی‌ها و ناهنجاری‌های رفتاری را در آثاری چون عزاداران بیل، چوب به دست‌های ورزیل، ترس‌ولرز، آشفته‌حالان بیدار بخت، شب‌نشینی باشکوه و غیره نمایان سازد و به برطرف ساختن آن‌ها همت گمارد.

آثار داستانی و نمایشی معاصر، کمابیش با مفاهیم روان‌شناسانه در ارتباط‌اند و این مفاهیم را نمی‌توان جدای از این آثار بررسی کرد؛ در این‌باره نقدی به نام نقد روانکاوی وجود دارد که در آن، برخی از نظریات روان‌شناسان و منتقدان ادبی مطرح است.

غلامحسین ساعدی از جمله نویسندگانی است که از ایده‌های روان‌شناختی تأثیر پذیرفته است بنابراین بررسی و واکاوی آثارش بدون توجه به اصول روان‌شناسی، خام و ناکارآمد است. از سوی دیگر وی با اندیشه‌های نویسندگان مغرب زمین که دربردارنده‌ی رویکردهای نوینی چون اصالت وجودی، تثاتر پوچی و آسیب‌های روانی بود، آشنا شد و آثاری با درون‌مایه‌های روان‌شناسی ارائه داد.

تحقیقات و پژوهش‌های متعددی در زمینه‌ی نقد و بررسی آثار ساعدی انجام شده و در این باره کتاب‌ها و مقاله‌های بسیاری در زمینه‌ی برخی از جنبه‌های زیبایی‌شناختی و شیوه‌های داستان‌نویسی ساعدی نگاشته شده است؛ ولی به تحلیل و واکاوی آثار او به‌طور همه‌جانبه از دیدگاه روان‌شناسی توجه نشده است. از بهترین پژوهش‌هایی که به نقد و بررسی برخی از آثار ساعدی پرداخته‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- «نقد آثار ساعدی» نوشته‌ی «عبدالعلی دستغیب» که در شمار قدیمی‌ترین نقدهایی است که بر آثار او نگاشته شده و تا حدودی جنبه‌های گوناگون ادبی و نمایشی آن‌ها را بررسی کرده است.

۲- «بختک نگار قوم» نوشته‌ی «علیرضا سیف‌الدینی» است که افزون بر بررسی‌های شخصی نویسنده، مجموعه‌ای از نظرات نویسندگان ایرانی و غیرایرانی را نیز در کتابش گنجانده است.

۳- «شناخت‌نامه‌ی ساعدی» نوشته‌ی «جواد مجابی» که می‌توان گفت کامل‌ترین مجموعه‌ای است که نظریات ناقدان و ادیبان را به همراه معرفی و بررسی برخی از آثار ساعدی به‌صورت جزئی ارائه داده است.

۴- «بازآفرینی واقعیت» نوشته‌ی «محمدعلی سپانلو» به تحلیل و واکاوی بسیاری از آثار نویسندگان از جمله تعداد اندکی از نوشته‌های غلامحسین ساعدی پرداخته و در این زمینه بسیار توانا عمل کرده است.

۵- «گوهر مراد و مرگ خودخواسته» اثر اسماعیل جمشیدی که در آن به شرح زندگی غلامحسین ساعدی، نقل گفتگوها و خاطرات گوناگون وی از زبان دیگر نویسندگان پرداخته همچنین برخی از آثار داستانی و نمایشی او را در بخش‌هایی از این کتاب معرفی و تحلیل کرده است.

نگارنده در مورد آثار نمایشی و داستانی غلامحسین ساعدی مقالاتی با رویکردی نقادانه نگاشته که در آن‌ها بر واکاوی ویژگی‌های روان‌شناسی، اسطوره‌ای و بررسی مؤلفه‌های غنایی و گفتاشنود نمایشی تأکید کرده است:

«واکاوی مفهوم تثاتر پوچی در نمایش‌نامه‌های غلامحسین ساعدی»، «نقد ادبی» (دانشگاه تربیت مدرس) اسفند ۱۳۹۰ (سال ۴ شماره ۱۶).

«روانکاوی باورها و کنش‌های عامیانه در داستان عزاداران بیل غلامحسین ساعدی» ادبیات پارسی معاصر - بهار ۱۳۹۵.

«پژوهشی در تطبیق گفتاشنود نمایشی «صندلی‌ها»ی اوزن یونسکو، «زایوه»ی غلامحسین ساعدی و «ای درخت شانس» توفیق الحکیم، کاوش نامه ادبیات تطبیقی (دانشگاه رازی کرمانشاه)، ش ۲۹، ۱۳۹۷.

مقاله «واکاوی مؤلفه‌های غنایی در نمایش‌نامه‌های ایرانی؛ با تأکید بر نمایش‌نامه‌های غلامحسین ساعدی، اکبر رادی و بهرام بیضایی»، مطالعات داستانی، سال هفتم، پاییز و زمستان ۱۳۹۰.

نوشته‌های پراکنده‌ی دیگری نیز در مورد سبک آثار ساعدی وجود دارد که مطالبی را در نقد آثارش یادآور کرده‌اند؛ هرچند این آثار، دارای ارزش و اعتبار هستند، اما نگارنده تلاش بر این داشته که افزون بر مطالعه‌ی آن‌ها، نکات ظریف و روان‌شناسانه‌ی آثار ساعدی را متناسب با اعتقاد و اندیشه‌اش مطرح نماید و مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

این کتاب شامل سه فصل است. در فصل اول شیوه‌های نقد روانکاوی و در فصل دوم نظریه‌های روان‌شناسانی چون: فروید، یونگ، آدلر، ماری، مورنو، که تأثیر قابل وصفی بر نوشته‌های ساعدی داشته‌اند، بیان شده است. در فصل سوم نیز نقد روانکاوی نمایش‌نامه‌های غلامحسین ساعدی آمده است.

این نوشته رساله‌ی دوره کارشناسی ارشد نویسنده است که از آن در سال ۱۳۹۰ در دانشگاه شهید چمران اهواز و دانشکده ادبیات و علوم انسانی با راهنمایی دکتر محمدرضا صالحی مازندرانی دفاع کرده است.

نسرین گیانچی

زمستان ۱۴۰۳